

A nagy csalódás lázadása

Shelley: „Felszabadított Prometheus”
Prosveta kiadás

Majd két évszázad és egy győztes szocialista forradalom távlatából már szinte nem is tudjuk felmérni milyen óriási jelentőségű volt az emberiség fejlődésében a polgárság lázadása a feudalista társadalmi rendszer ellen. Pedig ez volt az emberi történelem első ostroma az egek ellen, első nagy lázadás a világ és isten ellen, első tudatos kísérlet a világ megváltoztatására, az ember felszabadítására az ember uralmának biztosítására a dolgok felett.

Az emberiségnek is volt egy boldog gyermekora — az ógörögök élete. Az ember már úgy-ahogy kiszakadt a természet világából, a természet erői, már nem jelentettek vele szemben mindenható, vakon pusztító hatalmat és a rabszolgák munkájára felépítettek egy harmónikus emberi társadalmat. Athén polgári megszabadultak a mindennapi kicsinyes gondoktól és közvetlenül, teljesen, akadályok nélkül kiélhették az ember legemberibb vonását: azt hogy társadalmi lény. A közügy és magánügy, az egyén és a társadalom közti határ eltűnése, az egyéni szabadság, az állam demokratikus irányítása és minden polgár közvetlen részvétele a közügyek irányításában, meleggáya lett a művészetnek, a filozófiának és ebből nőtt ki később a római jellem is. Ez a harmonikus emberi társadalom azonban tűzhányóra épült — alapját az emberiség többségének legemberitelebb életformája jelentette. Egyszer csak megmozdultak a lefojtott társadalmi erők. A harmónikus életet élő, önmaga társadalmi lényegének tudatára ébredt ember, először tanulta meg, hogy nem önmaga ura, nem ő irányítja az anyagi erőket, a társadalmat, hanem a társadalom a harmónikus élet felborítása felé fejlődik. Ekkor született meg a tragédia. Mert az emberi lázadás, többet-nagyobbat akarás hőse csak tragikus alak lehetett, mert az anyagi világ már a megteremtett harmóniát is aláásta, nemhogy megengedte volna a még magasabbra emelkedést. Így születnek meg az emberi lázadás tragikumának első hősei, Ikarosz aki a Napig akart repülni és lezuhant, Prometheus, aki a tüzet lopta el az embereknek és ezért bosszút álltak az istenek.

A rabszolgatartó rendszer felbomlása nem teremtett alapot a diadalmas, mindent megintgató emberi lázadás kibontakozásához. A rendszeren belül nem voltak erők, amelyek hordozói lehetnek volna ennek a lázadásnak. Eppen ezért a lázadás helyett a tehetetlenség érzése lesz a döntő. És ekkor született meg a túlvilág; a mai értelemben vett túlvilág addig ismeretlen; a görögöknél inkább büntetés, (a zsidóknál Jehova a földön büntet vívözönnel, sodmai tűzesével, egyiptomi csapásokkal és a földön is jutalmaz,) mint annak kifejezője, hogy

a múlté már a zsidó pásztor Jehovájának magabiztos, alapjában véve elfogadható és nagy-szerű földi világa; a görögök Zeusának harmónikus világa, ahová az istenek is lejárnak, hogy hősokeket nemzzenek és szülnének az embereknek; a római szabad paraszt primitív megelégedettsége; egyszóval a múlté már az emberiség gyermekkorának naív hite, hogy jól van berendezve a világ. Az embernek már nem elég a világ úgy, ahogy van, de még nem ért meg a világ megváltoztatásának előfeltétele sem. A túlvilág nagyon közeli lehetőséget jelentett az őskeresztényeknek, — a jó és a rossz harcának eredményét — és megvoltak még benne egy új, jobb földi birodalom megteremtése gondolatának csirái is, de lényegében azt jelentette, hogy az ember kénytelen feladni a már rossznak érzett világ megváltoztatásának gondolatát, hogy ezt a képzeletben megváltoztatott világot a halál utánra tegye át, kénytelen lemondani az élet megváltoztatásáról, hogy éppen a szenvedésbe, bajokba, lehetetlen világba belenyugvással képzelje kiérdemelni a jobb életet.

Erre a belenyugvásra, kiegyezésre épült fel az igazi Megkövesedés, Megállapodottság, Megváltozhatatlanság és Mozdulatlanság társadalmi rendszere — a középkor, a feudalizmus. A rabszolgatartó rendszer harmónikus társadalmi életet élő polgára helyett a feudalizmus uralkodó osztályának tagja individuum, úr, aki nem társadalmi tevékenységben, közelletben éli ki önmagát, hanem, mint egyén próbál nagyragyagyságát kielégítő életformát teremteni önmagának — bajvívás, harc, vadászat tölti ki idejét. A parasztság helyzete csak jogi szempontból javult, de ezért a javulásért a legteljesebb megköötöttséggel, a földhöz kötöttséggel fizetett. Élete a legigazibb tengődés volt, ott élt földjéhez kötve, dolgozott reggeltől-estig és semmi hasznát sem látta. Élete a legteljesebb begubóztottság, még jobbágytársához sem fűzte semmi emberi kapcsolat (a jobbágy felkelések nemcsak azért jelentkeznek a pénzgazdaság fejlődésével egyidejűleg, mert ezzel növekszik az elégedetlenség, hanem azért is, mert ezzel a jobbágyok közelebb kerülnek egymáshoz). És minderre felépül a teológia teljes uralma: van egy isten, aki jóváhagyta és védi a fennálló rendet, aki még a gondolatokat is ismeri és ennek a legfeljebb 60 évig tartó emberi életnek minden lázadásáért egy örök élet poklával büntet. Jól van így, ahogy van, mert minden lázadás, minden változtatni akarás kevelység, lázadás isten ellen, bűn. Ne akarjunk változtatni a világon, hanem legyünk hívők, éppen azatti érdemeljük ki a másvilágot, hogy belenyugszunk mindenbe, zászlóadás nélkül fogadunk minden bajt, csapást, mert isten végtelen böl-

csessége jobban tudja lelkünknek mire van szüksége és a földi élet szenvedéséért, viszontagságért jutalmul megkapjuk az örök életet — a mennyországot.

A polgári gazdaság éppen a feudalizmus bebuzóztatását, megkötöttségét, mozdulatlanságát ásta alá. Ez a gazdaság volt hivatalos forradalmosítani a termelő erőket, a világot. A semilyen kötöttséget nem tűrő gazdasági alap hozza létre az emberiség legnagyobb lázadását. A középkor, mint láttuk a világgal való kiegyezés legtipikusabb társadalmi rendszere. Eppen ezért minden harc ellene szükségszerűen szakitást jelentett a belenyugvással, a megváltoztatás lehetőségének feladásával és lázadás isten ellen, aki a mindennel való kiegyezést testesítette meg. Ezért lett a polgárság lázadása az emberiség fejlődésének nagy fordulójú eseménye: minden eddigi emberi lázadás, tiltakozás, elégedetlenség, többet, szebbet akarást öltött itt és tömeges formát; az első tudatos felismerését jelentette annak, hogy a világot meg kell változtatni, itt lent kell megteremteni a mennyországot, az embert meg kell szabadítani minden kötöttségtől, korláttól, a dolgok, az élet az élet urává kell tenni. Képessé kell tenni az első heroikus kísérletet a legnagyobb emberi célkitűzések megvalósítására. Ezért vált elkerülhetetlenné a Nagy családás, amikor ezt a nagy lendületet követő elugrás csak félig sikerült.

A lázadás romantikusainak naiv hite szerint elég csak felismerni és megmutatni, hogy így nem lehet élni, ez az élet nem emberhez méltó és értelmetlen, és a világ, az élet máris megváltozik. Eddig csak azért nem változott meg, mert az emberek nem ismerték fel helyzetüket, lehetetlen, hogy így maradjon. Naiv hit volt ez, az eszmék mindenhatóságában. Ha egy eszme elterjed a világban, könnyebb elpusztítani a világot, mint ezt az eszmét kiirtani belőle — hirdette Petőfi. S ekkor kapta az emberiség a másik nagy leckét az anyagi erőktől, még komolyabb, tragikusabb leckét, mint a klasszikus tragédia születése korában. A nagyot akaró ember megtanulta, hogy a világot nem az eszmék, hanem az anyagi erők irányítják. Nem kell megsemmisíteni a világot, hogy egy eszmét kiirtsunk, hanem engedni kell, hogy megvalósuljon s akkor biztosan megsemmisíti önmagát, épp ellenkezője lesz annak, ami lenni akar. És ekkor jön létre a Nagy családás. A polgári forradalom eszméi látszólag megvalósultak, a polgári gazdaság útja szabadabb lett és a romantikus alkotó embert éppen ez döböntette rá, hogy eszméi az adott körülmények között megvalósíthatatlanok. Mert a kapitalizmussal szembeni viszonyában eddig is volt ellentmondás.

Az író magára marad nagy eszméivel. A polgárság győzött, megállt és helyben érzi magát. Nincs már tér, ahol a költő tehet valamit eszméiért. És az alkotó teljesen tehetetlen lesz. Nagy családás ez. Az eszmék nem valósultak meg és ezen mit sem lehet változtatni.

Egy nemzedék él a megmerevedő világban. Többé már nincs tér a számukra, de már nem térhetnek vissza a régi hithöz sem. Két részre szakadt ez a nemzedék. Az egyik rész eljut a kiegyezésig a feledésig, „borhoz és kurtizánhoz menekültek”. A másik meg a mindent tagadás-hoz: „Olyan tagadása következett minden égi és földi dolognak, amelyet kiábrándulásnak vagy ha tetszik kétségbeesésnek nevezhetünk. Mint az egyszeri katona, akit megkérdeztek: Miben hiszel? — azt felelte: Magamban —

Ilyen lelkiállapotnak legjellemzőbb vonása a kétségbeesett lázadás. Ez a lázadás azonban már nem a régi, nem a világ megváltoztatásá-

nak heroikus vállalkozása, hanem családás és kiábrándulás. Kétségbeesett mindent tagadás. Tagadása istennek, lázadás isten ellen, mert nem engedte megváltoztatni a világot, és nem engedte meg, hogy az ember kitörjön a korlátok közül, ne legyen egyik napról a másikra tengődő lény — sem állat, sem ember — hanem legyen végre Ember. Byron Kainjának lázadása ezt jelenti: „Legyek jámbor, mivel Vad elemektől kell kiharcolnom a Kenyeret? Legyek hálás, mert Por vagyok és Porban ténferegve Porrá leszek? Mert semmiség vagyok színeljem, hogy a kin gyönyör nekem?” Igen, az az ember lázad itt, aki már nem tudja elhinni, hogy a világ jól van így, ahogy van, nem tudja hinni, hogy alapjában szép ez az élet és nem tud beletnyugodni, hogy a szenvedésekért, majd a túlvilágon kárpótolnak bennünket. Ember, aki nem akar megalkudni, de nem tud kiutat sem találni, nem tud teret találni, ahol harcolhatna a világ megváltoztatásáért. Ezt a lázadást látjuk Shelleynél is. A szenvedés szinte vizióvá nő a hegyek, a víz, a levegő vonul fel előttünk, hogy elpanaszolja a kozmikus szenvedést. A szenvedésre kényszerítő erőket Zeus testesíti meg, a zsarnok, aki vérell és fájdalommal táplálkozik. Hol van már Aeschilos Zeusa, az erkölcsi rend őre. Fűriák élnek az emberek között, hogy a szenvedéssel, vívódással és gondokkal megalkuvásra kényszerítsék őket. És ott élnek a jelszavak, hogy „a mindenható ellen hiába harcolunk”. A szenvedés és a lázadás lehetetlenségének világa ez. Ebben a világban él Prometheus, aki több mint a sátán, a legnemesebb lázadó, aki „nemcsak bátorsággal, nagyszerűséggel és kiáltással, a mindenható erővel szembeeséssel tünik ki, hanem minden ambíció, bosszú, vagy egyéni diadalmaskodás gyárának hiányával is” — mint ahogy maga Shelley írta róla. Az egyetlen lázadó ebben a világban. Neki nem ura a világ szörnyűségeit, a szenvedést megtestesítő, emberek fölött néző, misztikus erő. Ő nem alkuszik, őt nem lehet igába törni. Mindenki fél, de ő kitart. Ő a Nagy leszámolás. „Nézz le a földre, ahol rabjaid élnek, akiknek Minden vad hajlongásért, imáért, himnuszért Es munkáért és a megtört szívek kinszenvedéséért, Csak pusztá reményt, önmegvetést és félelmet adsz.” Hol van már Aeschilos, akinél Prometheus még azt mondta, „megmentetem az embereket, mert szívükbe loptam a vak reményt”. Shelley Prometheusa már lázadás a lehetetlen világ ellen, ahol csak a vak remények és a félelem marad az igábatört, kicsinyes megalkuvásba kényszerített embereknek.

De van egy másik oldala is ennek a lázadásnak. Ez a kétségbeesett semmi kiutat nem mutató lázadás, mindent-tagadás, és az alkotó ember tehetetlensége lesz a forrása a legnagyobbak nagy vívódásának. Mert hát mire is jó ez a lázadás? A költő tehetetlen, kiábrándult, a vágyott, remélt szabadságot nem látja és nem találja sehol, legfeljebb csak a pusztán (Lenau), vagy egy képzett álombirodalomban. Ezért ez a lázadás már nem jelent kétségbeesett kísérletet a romantikus eszmények megvalósítására, hanem a megvalósítás utolsó reményének elsikkadását. Nem jelenti a megvalósítás nehézségeiből eredő pesszimizmust, hanem a teljes kiáltatlanságot, kikötést, ott, hogy ez a mai élet nem ér semmit, megváltoztatni pedig nem lehet. ott ahol már csak a Nagy családás sajgó fájdalma marad és a Semmi. Mint Leopardi az olasz Byron megírta: „Fiad boldogtalan, vagy gyáva léssen. Inkább legyen boldogtalan”. Így lesz a fájdalom öncél, nem nagyratörés, nem önmarcangolás, mert fájnak az átalakulás nehézségei, hanem azért, mert ez utolsó eszköze

annak, hogy a költő ne hódoljon be. Tenni és remélni már nem lehet. Azokhoz pedig nem akart csatlakozni, akik — sokan a költők közül is — beletörődnek az életbe, kicsinyes, mindennapi célkitűzéseikben feledik, hogy nagyobbat kellene akarniok, kiegyeznek a világgal, jól érzik magukat, még annak ellenére is, hogy a világot nem sikerült megváltoztatni. A költő más akar lenni, mint ezek az emberek. Mint Byron Manfredje mondja: „Tűjűségom óta lélekben én elváltam az emberektől. És nem főldi szemmel mértem a világot, Mohó becsvágyuk nem volt az enyém. És megvetettem élelcjelukat. Más volt a bűm, más az öröömöm”. Így marad egyetlen kiútnak a fájdalom: mentüsk meg emberi méltóságunkat, művészetünket, ha más-kep nem, hát azzal, hogy faj az, amiben a többiek jól érzik magukat, fáj, hogy nem lehet másképp. Ezért nem véletlen, hogy ekkor hangzik el a fájdalom legnagyobb felmagasztalása, leggyönyörűbb himnusza: „Nagyobba mi sem tesz, mint egy nagy fájdalom... A legszebb ének, az hol legmélyebb a gyász; És van örök-örök dal mely egy zokogás” (Musset). Nem könnyű azonban eltűrni ezt az öncélú fájdalmat. Ez vívódást jelent.

Hová lesz egyszerűen az előző kor klasszicizmusának kiegyensúlyozottsága?! Goethe Faustja hosszas keresés után végre a mindennapi tévelygésnél kőti ki és arra a megállapításra jut, hogy minden bölcsesség vejeje: mindennapi kötelességünk hű teljesítése. Lenau Faustja is az igazságot keresi, de ez nem a kiegyensúlyozottsághoz, hanem önmaga felemésztéséhez, öngyilkossághoz vezet. Voltaire abban találja meg az élet értelmét, hogy „cultivons notre jardin”, (műveljük meg kertjeinket). Goethe megénekli milyen szép is az a csendes minden világi zajtól, eseménytől távoli mindennapi élet. Lenau is azt énekl: Tőlük tudom, hogy az élet Bús torát hogy uljúk: Elfűstöljük, elalusszuk, és elhegedüljük”. De ez már nem kiegyensúlyozottság nem idill, hanem a legfájdalmasabb és legtragikusabb érzés: milyen szörnyű, hogy az életet csak áttengődjük, átalusszuk, átpipáljuk és áthegedüljük, és ebben az egész emberi életben nincs valami szebb, nagyobb, ami átelnene bennünket a hétköznapi kicsinyességen, harmónikusabb emberi életet biztosítana. Mert így ahogy van szörnyű ez a világ: „Egyforma minden s új földet, ha letek csak nő — a Semmi... S csak annyit látunk: Minden odavész: Örök csak egy: a szenvedés”, „Az ember pusztá semmi”, „S mi a világ?... Embernek egy jutott a meghalás” és a csúcs: „Es leikem érzi... hogy átok éltünk és meghalni kegy. (Leopardi). És nincs semmi, ami enyhülést adhatna: „Nem gyűlölet, nem szerelem hajt, Nem bárnyu hirt esdeklek én, Hogy ócsárolm most a jelent bajt, És a kinceit mind elvetem: De minden elfáraszt, meg untat Mit nézek, érzek, hallgatok, Szép se vigasz lomha bűmnak, Szemed sugara is halott!” (Byron). Micsoda önmarcangoló vívódás: következetesen megalkuvás nélkül végig érezni ezt a szörnyű fájdalmat, reménytelenséget és semmi kiutat nem találni. Csoda-e, ha felmerül a menekülés gondolata: „Elfutni vágyom, vágyom önmagamtól Messzire vinném átkomat De sarkon üz egy vad kalandor A lét üszök — a gondolat” (Byron). Így lesz a menekülés eszköze az öngyilkosság: „Földön meg ében nincs a szenvedőnek Más jötevő barátja — csak a vas” (Leopardi).

Ez a vívódás vonul be Shelley művébe is. Nemcsak az a gondolat kinozza a lázadó embert, hogy érdemes-e harcolni, küzdeni azokért az emberekért, akik maguk kicsinyes élvezeteiket kergetnek, megtagadják az apostolokat és

nem hajlandók semmit tenni önmagukért. Ennek a vívódásnak hű tükrre a vízió a jövőről. Kétségbeesett kísérlet, hogy a jelen kiáltalan-ságába, szenvedésébe odaálmódja a jövőt. Ez a „Felszabadított Prometheus”. A szenvedés régi világa megdőlt. De a kétségbeesett vívódásban nincs válasz arra, hogy hogyan dől meg, mi semmisti meg a régit. Shelley-nél a minden szenvedést, minden lefojtó erőt megtestesítő hatalom egyszerűen szertefoszlik és az egész világ megváltozik. Kétségbeesett lázadás minden meglévő ellen az a szemlélet, ahogy a megváltozott világot elképzeli. Felszabadul minden, ami szép, ami emberi. Most megvalósul mindaz ami eddig nem sikerült, amiről az alkotó ember már lemondott, és a költő képzeletben megteremti „az ember új világát”. Új világot, ahol a föld és a menny egyesül, ahol „Üresek a császári trónok s az ember Úgy megy az emberrel, mint a szellem a szellemmel. Nem csüszk-mászik, nem tapossa senki, senki homlokára sincs írva a megvetés, önimádat, önmegvetés, vagy félelem.” És „Az ember maga maradt. — Korlát nélküli, szabad, ember éppen, Törzs nélkül, nemzet Istenfélelem és magasabb rang nélkül; önmaga királya; Nemes bölcs és kedves, igen éppen hogy ember. Szenvedélyek nélkül? Nem — de bűn és szenvedés nélkül, Amit maga teremtet, vagy legalább akarattal tört. Meg mindig céltáblája a halálnak, a véletlennek, a változásnak. De ura minden akadálynak”. Igen ebből a kétségbeesett lázadásból, a nagy csalódásból minden meglévő korlát tagadásából képzeletben kinő egy világ, ahol az ember maga ura, ahol a külső világ nem teszi az egyik embert a másik ellenségévé, egy világ, ahol a halál nem is számít, nem probléma, hanem a lényeg az, hogy emberien, szabadon éli le ezt az életet, egy megváltozott világot, az a világ, amelyet a valóságban nem sikerült megteremteni.

A vívódásból és lázadásból nő ki ez a képzelt világ, mert kell lenni, jönnie kell egy világnak, ahol megszűnik mindaz, amit az alkotó ember már nem tud elfogadni. A legjellemzőbb, hogy mi lesz addig, amíg ez a képzeletbeli világ létrejön. Erre a kérdésre Shelley vívódása és nagy lázadása már nem tud választ adni. Marad csak az, hogy addig is szembe kell szállni „tűrni a szenvedést remény nélkül, hogy elműlik; Megbocsátani a halálnál és éjszakánál feketébb rosszat és szembe szállni a látszólag mindenható Hatalommal”. Szeretni és remélni mindaddig míg a remény romjaiból új álmokat épít; Haboráz és megalkuvás nélkül mindig ugyanaz lenni. Ez azt jelenti: Titan: a te dicsőségeddel fényleni; Nagynak, jónak szépnék és szabadnak lenni. Életet, boldogságot, hatalmat és győzelmet tudni”. Valami van ebben már az ember öncélú, pontosabban céltalan szizifuszi lázadásából, És itt van addig a szerelem, a vigasz, „Te szeretsz és a többi mind nem számít”. Öncélú lázadás ez. Shelley-nél azt jelentette, hogy az egész világ megváltoztatására irányuló lázadás kis helyre szorult és abban nyilvánul meg, hogy a jelenben lírálani, önmagát felemésztően lázadt a társadalmi szokások, az erkölcsi szabályok ellen, másrészt abban, hogy a jelen vívódásából, tiltakozásából megálmodta a jövőt.

Most még a jövő megálmodása is lázadás, tiltakozás a jelen ellen. Később a romantika továbbfejlődésével Viktor Hugónál már csalódás lesz. Ekkor foglalja el a Nagy Csalódásból kinövő álmok lázadásának helyét, a Nagy Lemondás lázadása — Raudelaire.

Bálint István